

PROMUNTURIUM DIOMEDIS
(Plin. *Nat. hist.* 3,141)

SLOBODAN ČAČE
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 904"652"(497.5 Rt Ploča):913.1
939.87(093)

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 1996-12-03
Received

Nedavni nalazi tragova predrimskog svetišta na rtu Ploča (Planka) južno od Rogoznice potvrđuju pretpostavku da je ova istaknuta točka na plovnom putu duž istočne strane Jadrana bila kultno mjesto šireg značenja. Nalazi na rtu, za sada, upućuju poglavito na posjećivanje u 3. i 2. st. prije Krista. Rt Ploča se nalazi u neposrednoj blizini lukā koje pružaju utočište brodovima zatečenim na ovoj najizloženoj i stoga najopasnijoj dionici istočnojadranske rute. Premda valja očekivati da će tek obuhvatniji arheološki zahvat pružiti određenije podatke, već se sada javlja potreba za usporednim preispitivanjem vijesti u Plinijevu djelu, jedinom antičkom izvoru koji spominje ime rta (*Nat. hist.* 3,141: *promunturium Diomedis vel, ut alii, paeninsula Hyllis circuitu C.*).

Autor nastoji pokazati da Plinijeva vijest pripada Varonovu opisu istočnog Jadrana. Posebno je važna napomena *vel ut alii paeninsula Hyllis*, jer se jasno razabire da pored Plinijeva izvora postoje i drugi: u njima se prepoznaje helenistička geografska predaja (usp. Timejevo i Eratostenovo pisanje o Hilejskom poluotoku: Pseudo Skimno, *Perieg.* 405-412). To bi moglo poslužiti kao argument za tvrdnju da Plinijev izvor (Varon) zapravo opisuje stanje ne samo autonomno nego i na temelju detaljnijeg (osobnog?) uvida, svakako u prvoj polovici 1. st. prije Krista.

Autor također analizira i druge navode istog Plinijevog poglavlja (osobito *TarionafFariotae, te Tragurium*).

Autor napokon podsjeća na novije spoznaje o raširenosti Diomedova kulta na Jadranu te o povezanosti toga kulta s važnim točkama na glavnim plovidbenim rutama. Ovdje se osobito upozorava na prirodu Diomedova kulta u kojem se prožimlju nepoznati domaći kultovi i grčki mit, a analogija s Timavom služi da se uobličiti hipoteza o rtu Ploči kao svetištu koje je jamčilo sigurnost u svim obližnjim lukama (Stari Trogir, Rogoznica i dr.).

Rt Ploča se nalazi južno od Rogoznice na najistaknutijem dijelu kopnene izbočine smještene između ušća Krke i Kaštelanskog zaljeva.* Mjesto Rogoznica je na otočiću Kopara (kojeg nasip spaja s kopnom) unutar dubokog, razvedenog i zaštićenog istoimenog zaljeva koji pruža najsigurnije utočište brodovima na ovom dijelu obale. Rogoznički zaljev s juga zakriljuje poluotok sa selom Ražanj. Taj se poluotok od sela grana prema zapadu i prema jugu. Ogranak s dva bila (Vel. i Mali Movar) pruža se prema zapadu: sjeverniji dio završava rtom Konj, južniji rtom Movar. Vrh Veliki Movar (120 m) dobro je uočljiv te je pomorcima služio za orijentaciju. Na brdu je, barem od ranog 19. st., postojao "signal",¹ a kasnije je podignuta vojna postaja.² Ispred rta Movar nalazi se više otočića među kojima je najvažnija Smokvica. U portulanima iz 14. i 15. st. redovito se spominje u mletačkom liku kao *Cavo (=capo) Figo*.³

Odvojen dubokom uvalom Stivančica s južne strane pruža se poluotok s rtom Ploča. Kao i Movar pripada selu Ražanj koje se smjestilo na položaju od kojeg se ovi poluotoci granaju, pa su u neposrednom dohvat i unutrašnjost rogozničkog zaljeva i uvale Stivačica i Borovica koja gleda prema pučini. Uvala je dobila ime po kultu sv. Ivana Trogirskog kojem je posvećena crkvice na samom rtu Ploča.⁴ Kako je poznato zahvaljujući Žiću sv. Ivana koje je u 13. st. na temelju starijeg predloška uredio učeni trogirski biskup Treguan, a u 17. st. iznova uredio i izdao Ivan Lučić - Lucius, kod rta Ploča izveo je trogirski biskup Ivan iz 11. st. jedno od svojih čuda, spasivši iz olujnog mora brod zajedno s posadom i teretom.⁵ Crkvice potječe iz 14. stoljeća, no zanimljivo je da se tijekom istraživanja prilikom nedavnih radova na njezinoj obnovi pronašao i zlatnik cara Honorija, te nešto ulomaka kasnorimske keramike.⁶

Poluotok s rtom Ploča, računajući od spojnice krajeva uvala Stivančice i istočnije Borovice, dug je oko 1,5 km, a pruža se smjerom NNE-SSW. Završnih 500 m poluotoka je krška površ s napuštenim ogradama koja se od visine 35 m nad morem spušta na oko 10 m. Posljednjih dvjestotinjak metara do rta poluotok naglo se sužava. S obje strane su nevisoke, ali abrazijom okomito odrezane stijene, dok se površ osjetnije spušta prema jugozapadu i prema rtu. Istočnije od crkvice, oko 50 m od rta, izrazitije su terase koje se stepeničasto spuštaju k moru. Na krajnjem dijelu, praktički od same crkvice prema rtu, nalazi se goli kamen. Pred rtom u moru je niska hrid pločasta izgleda koja je rtu i dala ime.

* Ovaj članak je prethodni rad u sklopu istraživačkog projekta "Liburni i primorski Delmati od 4. do 1. st. prije Krista" i nastao je u širem okviru višegodišnje suradnje s kolegom B. Kiriginom, muz. savjetnikom u Arheološkom muzeju u Splitu, i zahvaljujući ponajprije njegovu prijateljskom nastojanju, s međunarodnim istraživačkim timom Adriatic Islands Project.

¹ G. MARIENI, 1830, 572: *Monte Movar, Segnale*. Zahvaljujem na prijateljskoj uputi prof. dr. M. Kozličiću s Filozofskog fakulteta u Zadru.

² Pretpostavlja se i postojanje kasnoantičkog odn. ranobizantskog uporišta: Z. GUNJAČA, 1986, 129; za ime (< *Maurus*): P. SKOK, 1950, 158.

³ G. TOMOVIĆ, 1979, 39, 41, 43 i dr.

⁴ I. BABIĆ, 1972, 74-76. Crkvice je nedavnim konzervatorskim zahvatom obnovljena.

⁵ Izvorno izdanje: *Vita B. Iovannis confessoris episcopis Traguriensis et eius miracula*, Romae 1657; Usp. Život svetog Ivana Trogirskog, Legende i kronike, Split 1977, 103-121; v. također M. IVANIŠEVIĆ, 1972, 141-165; L. STEINDORF, 1988, 17-36.

⁶ M. ZORIĆ, 1995.

Istočnije od Ploče obala je i nadalje veoma razvedena. Nakon dubokih, ali također pučini donekle izloženih uvala Borovice,⁷ Kanice i Sičenice,⁸ dolazi prostrana uvala zvana Stari Trogir. Od inače silnih valova koje podiže jugo dolazeći s otvorenog mora, ova je uvala zaštićena otočićem Arkandel.⁹ O luci je pisao I. Lučić, koji je u njoj tražio cestovnu postaju Pretorij, zabilježenu na Peutingerovoj karti.¹⁰ U novijem radu je M. Katić podsjetio na davno zabilježene antičke ostatke u dnu zaljeva te je svojim zapažanjima dopunio i ispravio ranija, omogućivši jasnije viđenje uloge koju je imala ova uvala u antici.¹¹ Ova luka je naime služila kao zaklon od nevremena odnosno sidrište za brodove koji čekaju promjenu vjetrova da bi nastavili putovanje. Razmjerno značajne gradnje rimskog doba svakako su u vezi s tom posjećenošću mjesta. Katić također pretpostavlja da se ovdje nalazi mjesto *Loranum*, obalna postaja na primorskoj cesti Salona - Scardona koja je ucrtana na Peutingerovoj karti. Novije vrednovanje Starog Trogira može pripomoći razumijevanju uloge koju je imalo svetište na rtu Ploča u predrimsko doba.

Dalje prema istoku ulazi se u kanal između Drvenika i kopna, a time se ujedno prilazi unutrašnjem morskom prostoru kojeg prema kopnu zatvaraju Šolta i Brač.

Rt Ploča, premda dobro poznat u svijetu pomoraca koji su se bavili obalnom plovidbom, nije zabilježen u srednjovjekovnim portulanima. Oni spominju Primošten, Smokvicu pred Rogoznicom, Rogoznicu te Arkandel pred Starim Trogirom, ali ne i Ploču.¹² To, zajedno sa signalnim uređajima na brdu Movar, može poslužiti i kao upozorenje da bi bilo pogrešno ustrajati na samom rtu Ploča: gomilanje orijentacijskih točaka na dijelu obale na kojem inače nema luka koje bi privlačile pomorsku trgovinu upozorava na to da je riječ o osobitoj plovidbenoj dionici na kojoj se pomorcima savjetuje oprez i upozorava na sigurne zaklone.¹³

Do nalaza iz predrimskog doba došlo se na temelju pretpostavke da bi na mjestu koje je obilježeno Diomedovim imenom valjalo očekivati tragove kulnog mjesta; u najmanju ruku, kako smo pretpostavili kolega B. Kirigin i ja, mjesto je trebalo provjeriti, posebice nakon sjajnih postignuća na Palagruži za koju se sada smije tvrditi da je Diomedov otok poznat antičkoj književnosti.¹⁴

⁷ *Nautički vodič Jadrana*, 63, navodi Borovicu kao zaklonište od bure, ali preporuča napuštanje u slučaju juga.

⁸ *Nautički vodič*, sp. mj., donosi da je potpuno siguran od svih vjetrova samo krajnji dio uvale. Isto donosi Peljar I, *Jadransko more - Istočna obala*, 3. izd., Split 1982, 208.

⁹ *Nautički vodič*, sp. mj., govori o jakoj buri u uvali i o "teškom moru" koje nastaje po jakom jugu, ali da se, uz odgovarajuće mjere, može koristiti za sidrenje i vez. Isto i Peljar, 1., 208.

¹⁰ I. LUČIĆ, 1986, 146-147.

¹¹ M. KATIĆ, 1995, 309-324.

¹² G. TOMOVIĆ, 1979, 35-64.

¹³ O opasnostima koje vrebaju brodove pisao je I. LUČIĆ, 1986, 199 i d. Analizu njegovih navoda, posebice povodom opće karakterizacije vremenskih prilika na Jadranu u Pseudo Skimnovoju Perigezi, donosi M. KOZLIČIĆ, 1990, 155-162.

¹⁴ S. FORENBAHER ET ALII, 1994, 36-45; V. novije: B. KIRIGIN, 1996.

Tijekom dvaju obilazaka mjesta u travnju 1996. prikupljeni su važni podaci o nalazištu.¹⁵ U očekivanju posebne preliminarne objave te skorih arheoloških istraživanja ovdje ne bih iznosio podrobnije podatke. Za ovu priliku je dovoljno istaknuti da je pod krupnijim kamenjem na zaravni nedaleko od crkvice, u sloju sitnog kamenja, a iznad žive stijene i skromnih ostataka crvenice (zdravica), pronađena velika količina veoma usitnjenih ulomaka keramike te nešto nakita i novca. S iznimkom malog broja ulomaka keramike koji su izradbe tipične za prapovijest, sva ostala keramika pripada helenističkim radionicama. Ta keramika kao i za sada jedini prepoznati brončani novac (Numidija u sjevernoj Africi: *Massinissa*, 202.-148. prije Krista)¹⁶ pripadaju uglavnom 3. i 2. st., premda je moguće da ima i nešto starijih, kao i nešto mlađih primjeraka.

Budući da je zaravan na kojoj su nalazi zatečeni posve gola i opustošena, djelomice i djelovanjem ljudi (obližnje ograde, stari ukopani topnički položaji), čini se da ovdje nema ostataka antičkih gradnji. Lako je moguće da građenog svetišta nije ni bilo, već da se kult odvijao *sub divo*, na priređenim žrtvenim platformama i žrtvenicima. Ipak valja pričekati ishod istraživanja da bi se u tom pogledu moglo išta sigurno zaključiti. U svakom slučaju je izvjesno da sastav keramičkih nalaza dostatno pokazuje kako nije riječ o tipičnoj naslazi koja nastaje na mjestu naselja. Ulomci odreda pripadaju malim posudama za piće i vrčevima. Posebnu vrijednost imaju ulomci s ugrišenim grčkim slovima (grafiti). Grafiti mogu biti na posudi već prije prinošenja božanstvu kao, primjerice, oznaka vlasništva, ali mogu biti i prigodno ugrišeni u posvetnu svrhu.

Po svemu se čini da je riječ o kultnom mjestu koje je bilo, koliko sada znamo, često posjećivano u 3.-2. st. prije Krista, a moguće i nešto kasnije; u svakom slučaju izostanak tipičnih nalaza rimskog doba upozorava da svetište na rtu Ploča gubi ranije značenje najkasnije oko sredine 1. st. prije Krista.

Plinijev promunturium Diomedis

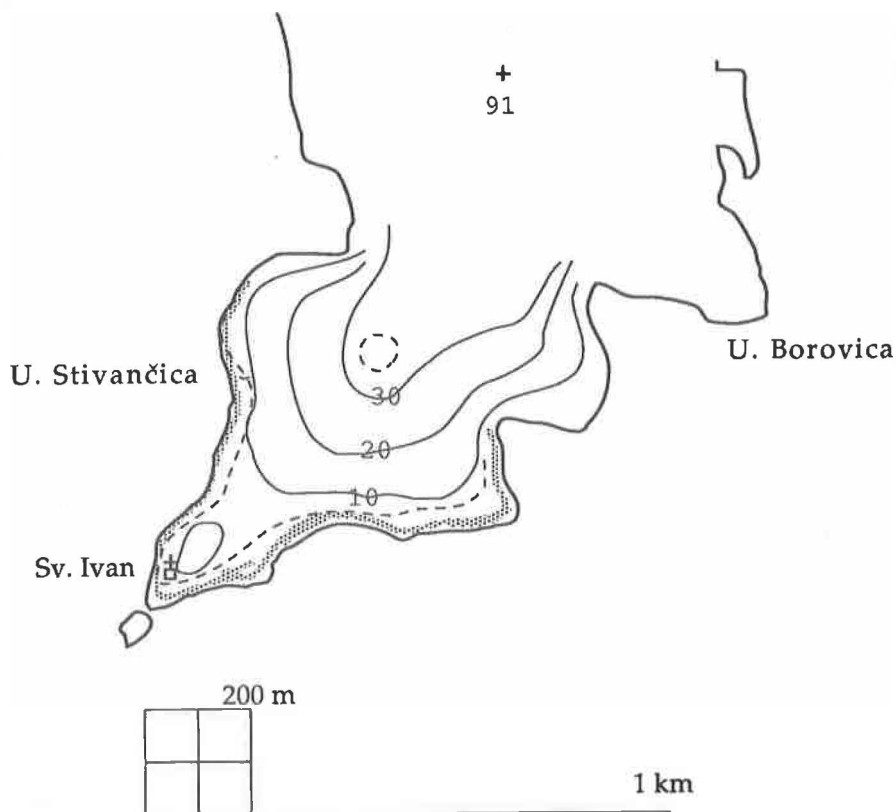
Kako je i uvodno navedeno, jedini antički književni izvor koji spominje Diomedov rt je Plinijevo djelo. Tamo čitamo (*Nat. hist.* 3, 141, ed. Mayhoff):

Liburniae finis et initium Delmatiae Scardona in amne eo XII passuum a mari. dein Tariotarum antiqua regio et castellum Tariona, promunturium Diomedis vel, ut alii, paeninsula Hyllis circuito C, Tragurium civium Romanorum, marmore notum, Siculi, in quem locum Divus Claudius veteranos misit, Salona colonia ab Iader CXII.

"Skardona je kraj Liburnije i početak Dalmacije, na onoj rijeci (Titiju = Krki, usp. 3, 140), 12 milja od mora. Potom stara oblast Tariota i utvrđeno mjesto Tariona, Diomedov rt, ili, prema drugima, poluotok Hilida opsega 100 milja, Tragurij rimskih građana, poznat po mramoru, Sikuli, mjesto u koje je božanski Klaudije poslao veteranc, kolonija Salona, 112 milja od Jadera."

¹⁵ U obilasku nalazišta sudjelovali su pored potpisanog i B. Kirigina; Ž. Kmčević, kustos Muzeja Grada Šibenika; A. Piteša, kustos Arheol. muzeja u Splitu; I. Donelli, konzervator Arheol. muzeja u Splitu; ing. M. Čorić, geodet; i B. Čargo, student.

¹⁶ Podatak zahvaljujem kolegici Maji Bonačić-Mandinić, kustosu Arheološkog muzeja u Splitu.

Promunturium Diomedis: Rt Ploča - Cape Ploča

Sl. 1. (Fig. 1)

U rukopisnoj predaji nema znatnijih teškoća koje bi ometale razumijevanje teksta.¹⁷ Utoliko ih je više na razini podataka koje Plinije donosi. Tariote s Tarionom te Diomedov rt ne spominje ni jedan drugi izvor u antici, nema im traga u natpisima, a nema ni oslonca u toponimiji za koju se pretpostavlja da je antičkog ili starijeg podrijetla. Do neke mjere je problematičan i podatak o opsegu Hilejskog poluotoka, jer i njega ima samo Plinije, a ne odgovara stanju u stvarnosti. Tu je naposljetku spomen Tragurija pripisanog rimskim građanima, što se donekle različito objašnjava.

¹⁷ U Detlefsenovu izdanju je tekst praktički isti (*Dalmatiae* - za razliku od *Delmatiae* u Mayhoffa).

Ponajprije valja ovdje napomenuti da je Plinijeva vijest pružila Lučiću čvrsto uporište u njegovu nastojanju da razriješi zagonetku smještaja Hilejskog poluotoka. Ovaj poluotok, spomenut u više djela grčke književnosti, pojedini pisci su i prije i nakon Lučića tražili na raznim mjestima od sjeverne Dalmacije do Pelješca. Lučićevo pronicljivo tumačenje, nažalost, nije bilo općenito prihvaćeno, tako da je još u 19. st. C. Müller, komentirajući Pseudo Skilakov Periplus, Pseudo Skimnovu Periegezu i dr. srodna djela smatrao da je Hilejski poluotok čitavo kopno sjeverne polovice Dalmacije.¹⁸ Ovo je nepovoljno utjecalo na rješavanje ponekad neobično složenih i međusobno isprepletjenih topografskih pitanja: to se lako može vidjeti iz Suićeva djela posvećenog Pseudo Skilakovu Periplusu, prinosa koji je uklonio većinu zabluda novovjeke egzegeze.¹⁹

Plinijevo izlaganje je utoliko jasnije što slijedeći obalu od sjeverozapada k jugoistoku donosi prvi put u nama poznatoj antičkoj književnosti veći broj imenovanih mjesta onim redom kako se u označenom smjeru javljaju. Tako je u njega posve jasno da Diomedov rt i Hilejski poluotok dolaze nakon rijeke Krke i Skardone, a prije Trogira i Salone. Koji bi pak od niza rtova na ovom dijelu obale bio upravo onaj posvećen Diomedu, doista je mogao prosuditi jedino čovjek dobro upućen u mjesne prilike. Lučić je područje oko rta Ploče dakako poznavao kao Trogiranin, ali mu je rt bio i kao povjesniku blizak s obzirom na prethodno spomenutu epizodu iz života sv. Ivana Trogirskog koja se odigrala u oluji oko rta. I crkvice posvećena sv. Ivanu na rtu pokazuje da je riječ o staroj trogirskoj predaji.

Novi nalazi potvrđuju prema tomu davno određeni položaj Diomedova rta. Daljnje je, a ovdje glavno pitanje može li se pobliže odrediti vremenski horizont spomena Diomedova rta u, kako je dobro poznato, slojevitom Plinijevom tekstu. Još preciznije: radi li se o nekom podatku knjiškoga podrijetla ili je riječ o čestici opisa stvarnog stanja u nekom pobliže odredivom razdoblju?

Načelno uzevši, Plinijev opis primorskog Ilirika slijedi (rimski) geografski izvor starijeg datuma. Uzima se da je to neko Varonovo djelo načinjeno prema obrascu tradicionalnih periplusa, geografskih opisa koji slijede crtu obale, donoseći samo sažete i uzgredne podatke o unutrašnjosti. Varonovo djelo je moglo nastati u trećoj četvrti 1. st. prije Krista. Jasni su znaci koji govore da Plinijev izvor još računa s provincijom Ilirik i s njezinom podjelom zasnovanom na etničkim oblastima. U citiranom poglavlju Plinije tako spominje granicu između Liburnije i Dalmacije kod Skardone. Dalmacija je tu isto što i zemlja Delmata. Tako je njihovu zemlju, koliko je poznato, prvi imenovao Posidonije u prvoj polovici 1. st. prije Krista;²⁰ kasnije se ime javlja u prepisci Cicerona i Vatinija iz 45. g. prije Krista.²¹ Strabonovo izdvajanje delmatskog primorja kao važne cjeline istočne strane Jadrana, spomen Salone kao delmatske luke i samo ime *Dalmatiké* daljnja

¹⁸ GGM, 1, 28-29;usp. str. 214, uz Pseudo Skilakovu Periegezu, 431, gdje se osvrće i na Diomedov rt u Plinija.

¹⁹ M. SUIĆ, 1955, 126 i d.

²⁰ S. ČAČE, 1995, 108, 117-118.

²¹ CICERON, *ad fam.* 5, 9, 2; 5, 10 a 3; 5, 10 b.

su potvrda opstojnosti oblasti i u podjeli republikanskog Ilirika i u zemljopisima onog vremena.²²

Već je ova činjenica dovoljna za okvirno datiranje Plinijeva glavnog izvora. S druge strane, Plinije donosi i podatak koji pripada sredini 1. st. poslije Krista: dodjela zemljišta veteranima u Sikulima na zapadnom kraju Kaštela datirana je vladavinom Klaudijevom (42-57). S obzirom da Plinije ne spominje osnivanje Klaudijeve kolonije *Aequum* na Cetini, bit će da je za naseljavanje veterana u Sikulima osobno doznao.²³

Ukoliko se pak radi o koloniji u Saloni, njezin spomen nema ovdje značenja jer je koloniju, ako je osnovana još za Cezarova života, mogao zabilježiti i Plinijev izvor. No Plinije bi je i bez toga spomenuo jer je to važan podatak koji će svakako preuzeti iz spisa s podacima o zajednicama provincije Dalmacije kojeg također koristi.²⁴

Premda tumačenje nije moguće provjeriti, sklon sam zaključku da je Diomedov rt u Plinijevom izvoru dio opisa stvarnih prilika na obali Ilirika u 2./1. st. prije Krista, a ne podatak preuzet iz knjiške predaje. Drugim riječima, rt kojeg se označavalo Diomedovim imenom pripada realnoj geografiji razdoblja 2./1. st. prije Krista - to je dovoljno važna točka na srednjem dijelu obale Ilirika da bude poimence spomenuta.

Nastojat ću pokazati da tekst dopušta takvo tumačenje, kazavši ponešto i o ostalim podacima u istom Plinijevom poglavlju.

Tariotae/Tariona

Plinije najprije spominje staru oblast Tariota i Tarionu: moglo bi biti da je Tariona mjesto koje je još naseljeno u vrijeme opisa, ali Tariota očividno više nema; jesu li Tarioti uništeni kao zajednica ili su nekamo preselili, iz teksta se ne da razumjeti. U znanosti se dugo održavalo mišljenje da se ovdje govori zapravo o postojbini poznatih Autarijata, no za to govori samo sličnost imena.²⁵ U neku ruku je povezivanje s Autarijatima samo skrenulo pozornost s glavnog pitanja: na koje to vrijeme cilja Plinijev izvor spominjući *antiqua regio*. Ako počemo od toga da su još Timej i Eratosten u 3. st. prije Krista iznosili mitovima natrunjene priče o Hilejskom poluotoku (o čemu niže), čini se vjerojatnim da su prve vijesti o pojedinim općinama južno od Krke morale biti zabilježene istom u 2. st. prije Krista, svakako u vezi s rimskim pohodima preko Jadrana. Prema tome se čini da Plinijev izvor ne aludira na neku daleku starinu.

Polazeći od ovakve pretpostavke, G. Alföldy je povezao s Tariotima i Tarionom rod Tarija koji se javlja na jednom obiteljskom nadgrobnom spomeniku iz Nadina i napose s podrijetlom poznatog Augustovog vojskovođe Tarija Rufa

²² S. ČAČE, 1995, 108, 101-107.

²³ Pregledno o Plinijevim vrelima za početak carskog doba: G. ALFÖLDY, 1965, 33 i d.

²⁴ Ponajbolji pregled pitanja u vezi sa Salonom, s obzirom na vrela, još uvijek je u G. ALFÖLDY, 1965, 99 i d. Za novije prinose v. N. CAMBI, 1991.

²⁵ Rukopisna predaja ne opravdava povezivanje s Autarijatima. Podrobnije v. u A. MAYER, 1957, 328; IL., 1959., 111; usp. domišljanja već kod Luciusa (I. LUČIĆ, 1986, 159 i d.). Usp. F. PAPAZOGLU, 1969, 76 i d., 98 i d.

koji se odlikovao kod Akcija.²⁶ Nadinski natpis (CIL III 2878) nažalost nije sačuvan; tekst donose stari zapisi u čiju točnost se ne možemo uvijek pouzdati. U ovom slučaju se posebice dvojbenu čini upravo dio teksta u kojem se nalazi *Taria*, ime koje Alföldy tumači kao *origo*, tj. ime općine iz koje su *Tarii* potekli. Osobno mi se čini da natpis nije korektno zabilježen i da je sačuvano *Tariae* po svoj prilici ženski *nomen*. Inače se za Tarija Rufa ne može izričito dokazati da potječe iz Liburnije i, štoviše, lako je moguće da nadinski Tariji svoj *nomen* duguju upravo njemu.²⁷

Budući da Plinijevo izlaganje slijedi obalu, prva bi pretpostavka trebala biti da je "stara oblast Tariota" negdje u obalnom pojasu između Skardone i Diomedova rta - rta Ploča. Premda se radi o 30 km zračne udaljenosti, u stvarnosti su mogućnosti izbora ograničene.²⁸ Neka znatnija zajednica, "vrijedna spomena", zacijelo je morala držati i kakvu znatniju obradivu površinu. Ponajbolja i najveća je svakako plodno šibensko Donje polje, pa je onda logično pomišljati na sam Šibenik. Ovdje međutim istraživanja na gradskoj tvrđavi (Sv. Ana, ranije Sv. Mihovil) do sada nisu pokazala tragove naseljenosti nakon starijeg željeznog doba; tvrđava je iznova zaposjednuta tek u kasnoj antici.²⁹ Druga je mogućnost da se radi o nekoj od gradina oko duboke uvale Grebaštica, na koju se nadovezuje duga i plodna dolina s jačim i stalnim izvorom, prirodno dobro povezana sa zaleđem.³⁰

Ovo je prilika da se ponešto kaže i o bližem zaleđu istog dijela obale, gdje se danas jasnije nazire raspored središnjih utvrđenih naselja i, preko njih, teritorijalnog ustroja. Poznato delmatsko središte Rider doista je bilo i znatna aglomeracija i ujedno središte prostranog teritorija.³¹ Uspon ovog središta počinje u 4. st. prije Krista i praktički ono preuzima i ulogu i, barem većim dijelom, zemljište koje je do tada pripadalo zamrlom naselju na Renju nad šibenskim Donjim Poljem. Prema tome bi se Tarioti morali nalaziti sjevernije i zapadnije, između Ridera i donjeg toka Krke. To bi odgovaralo staroj tezi da ime gore Trtar, najviše u šibenskom zaleđu (500 m), možda potječe od Tariota (< (*mons*) *Tariotarum*).³² Od sjevernih obronaka gore otvara se prema Prokljanskom jezeru

²⁶ G. ALFÖLDY, 1965; J. J. WILKES, 1969, 330-331.

²⁷ Alföldyjevo je tumačenje u cjelini privlačno, ali valja naglasiti da se svi temeljni podaci kojima ruke mogu i drukčije tumačiti. Usp. ranije mišljenje R. SYME, 1940, 227.

²⁸ O gradinama i gradinskim naseljima istočnije i južnije od Šibenika: Z. GUNJAČA, 1976.; M. MENDUŠIĆ, 1989, 210-212; M. MENDUŠIĆ, 1990, 242-244.

²⁹ O ranijim istraživanjima: Z. GUNJAČA, 1976, 33 i d., 46, 48, 52. Da spomenuti prekid naseljavanja oko 5/4. st. prije Krista nije slučajnost pokazuje primjer velike gradine Renje u Donjem Polju, 10 km istočno od Šibenika, koja je gospodarila Vrpoljem i Donjim poljem: naseljena već u rano brončano doba gradina zamire nakon starijeg željeznog doba. Na gradini se našlo ulomaka apulske geometrijske keramike, ali ne i mlađeg importa: Z. GUNJAČA, 1976, 32-38.

³⁰ U rimsko doba je ovdje bio Pretorij, zabilježen i kao putna postaja na Peutingerovoj karti. Usp. J. ZANINOVIĆ, 1992, 56-57. Za arheološke lokalitete osnovne upute v. bibliografiju K. KRNČEVIĆ - Ž. KRNČEVIĆ, 1994.

Pozornost osobito privlači Gradina sv. Ivana, poznata iz srednjovjekovnih izvora sa zagonetnim atributom "de Tyro" i s ostacima iz raznih epoha: K. STOŠIĆ, 1941, 253-254; F. DUJMOVIĆ, 1953, 243; M. MENDUŠIĆ, 1985, 17; B. MIGOTTI, 1990, 5, 66, 73.

³¹ M. ZANINOVIĆ, 1978, 17-29, gdje je i starija literatura.

³² Ime gore se dovodilo u vezu s Tatarima, što je neprihvatljivo. Očuvanje antičkog toponima može se inače načelno opravdati opstankom nekoliko drugih u široj okolini: Skradin, Prokljan i dr. na

prostrana površ s plodnim dijelovima među kojima se ističe Pokrovnik, gdje je nađeno i naselje starijeg i srednjeg neolitika.³³ Neposredno nad njim je oveća Gradina (s crkvom Sv. Petra) s keramičkim nalazima koji ukazuju na izuzetnu dugotrajnost naselja, od završnog stupnja neolitika do helenističkog doba.³⁴ Bez istraživanja je nemoguće odrediti približno vrijeme prekida života na Gradini, ali je veoma izvjesno da u rimsko doba ovdje više nema znatnije aglomeracije.

Kada je ovaj rad već bio zgotovljen, pojavio se iz tiska rad I. Babića koji je objavio dva međašna natpisa iz trogirskog zaleđa.³⁵ Natpisi bi mogli baciti više svjetla na ova pitanja. Potječu iz sela Blizne (kod crkve sv. Marije) i s brda Bljušćevice (k. 423) jugozapadno od Blizne, oba uklesana na živoj stijeni. Premda su slabo sačuvani Babićevo čitanje i interpretacija mogu se prihvatiti. Vjerojatno se radi o razgraničenju koje se provodilo po nalogu legata P. Kornelija Dolabele (u Iliriku/Dalmaciji 14.-20. god.). Na oba natpisa se javlja pokraćeno ime sa slovima u ligaturi koja se može razriješiti kao TA odn. T'AR.³⁶ Ne ulazeći u ovoj prigodi u podrobnija razmatranja, za sada se Babićeva pretpostavka da je riječ o Taroni čini privlačnom. Ukoliko bi se pretpostavilo da je crta između Bljušćevice i Blizne na južnoj međi Tarione, tada bismo njeno područje morali tražiti južnije od Ridera odnosno uz more oko Grebašnice i Primoštena do Rogoznice, obuhvativši uz to i izvjesni dio zaleđa (v. na karti).

Razumljivo, ovo ostaje samo pretpostavka koja se u ovom času čini najprihvatljivijom.³⁷

Propast ili preseljenje Tariota zacijelo je u nekoj vezi sa širenjem delmatskog saveza i sukobima koji su uslijedili. Strabon vrlo izričito navodi da rijekom (Krkom) tereti stižu do Delmata (*Geogr.* 7, 5, 5). Zacijelo bi to trebalo značiti da je delmatski teritorij dopirao do same Krke odnosno Prokljanskog jezera. Zanimljivo je inače da područje Ridita, toliko udaljeno prema zapadu od matice delmatskog teritorija, barem prema raspoloživim izvorima, nije predmetom pograničnih sporova, kao Promona oko koje se u 1. st. prije Krista vode ljuti bojevi Delmata, Liburna i Rimljana. Stječe se dojam da je priključenje središnjeg i sjevernijeg dijela "Hilejskog poluotoka" delmatskom savezu bilo starijeg datuma i imalo konačan značaj, što nije bio slučaj s Promonom: možemo se tek nadati nekom otkriću i daljnjim raspravama koje će pružiti podatke za cjelovito objašnjenje.³⁸

zapadu, Koprno, Moseć, Movran na istoku. Za mogući trag Ta(m)bije (ANONIM RAV., 4, 16; 5, 14) u srednjem vijeku usp. Ž. MILETIĆ, 1993, 147-148.

³³ Z. BRUSIĆ, 1979, 19-20.

³⁴ Gradinu u Pokrovniku imao sam priliku obići i pregledati nalaze zahvaljujući kolegama I. Pedišiću, ravnatelju Muzeja Grada Šibenika i M. Menđušiću, kustosu istog muzeja, kojima i ovom prilikom zahvaljujem.

³⁵ I. BABIĆ, 1996, 57-70.

³⁶ Isto, sl. 1-4 i str. 62.

³⁷ S obzirom na slabu sačuvanost natpisa moguća su različita čitanja, među ostalima i ime Tragurija.

³⁸ Usp. S. ČAČE, 1989., 59-91.

Paeninsula Hyllis

Kod spomena Diomedova rta vidi se da *promunturium Diomedis* dolazi na prvom mjestu, dok se Hilejski poluotok pripisuje "drugim" izvorima (*ut alii*). Diomedov rt je prema tomu dio opisa kojeg Plinije slijedi, a bilo sam Plinije bilo već njegov izvor (što je izvjesno) također znaju i za vijesti o Hilejskom poluotoku.³⁹ Predaja o Hilejskom poluotoku zametnula se, po svoj prilici, još u vrijeme kada su Kerkirani imali vodeću ulogu na južnom i, barem djelomice, na srednjem dijelu istočnog Jadrana. Predaja o podrijetlu Hilejaca od Feačana sa Sherije (mitski otok poistovjećen kasnije s Kerkirom/Krfom) pod vodstvom Heraklova sina Hila nosi izrazito kerkirsko obilježje.⁴⁰ Prema tomu je izvjesno da je morala nastati prije konca 5. stoljeća, kada počinje opadanje Kerkire. Timej i Eratosten su zaslužni za širenje predaje u geografskoj književnosti, posebice "popularnijoj" odnosno didaktičkoj (npr. Pseudo Skimnova Perigeza ili srodno kasnije djelo Dionizija Periegeta). Apolonije Rođanin je pak iskoristio priču da obogati opis pustolovina Argonauta na prolasku kroz Jadran; on nam je zapravo jedini sačuvao donekle cjelovitu verziju predaje o podrijetlu Hilejaca i o Hilu samom (*Argonaut*, 4, 522-551).

Nepoznato je kakva je daljnja sudbina Hilejaca u kritički nastrojenoj geografiji, u djelima onih pisaca koji su nastojali sami ispitivati prilike i odbacivati nevjerojatne konstrukcije i pučka vjerovanja zabilježena u starijih autora. Izgubljeni su znatni dijelovi Polibijeve Povijesti,⁴¹ te čitava djela Artemidora⁴² i Posidonija,⁴³ velikih autoriteta u geografiji, koji su svi morali pisati o srednjem dijelu obalnog Ilirika. Strabon nam nije od pomoći jer je on, shvativši da su Delmati stvorili novo, bitno drukčije stanje, posegnuo za svježijim podacima i sastavio opis delmatske zemlje, zanemarujući tradiciju: u njega nema ni Hila, ni Bulina ni drugih plemena ovog područja, pa se ne spominje ni Hilejski poluotok.⁴⁴

Sudeći po spomenu opsega Hilejskog poluotoka, reklo bi se da je barem jedan od "drugih" neko helenističko zemljopisno djelo s naznačenim dužinama dijelova obale. Čini mi se da bi to ukazivalo na Eratostena ili mlađi helenistički izvor. Stotinu rimskih milja u Plinija konvencionalno iznosi 800 stadija (inače oko 150 km ili 80 naut. milja). Kako god odmjeravali, potpuno je sigurno da mjera ne odgovara dužini oplova obale od ušća Krke do Kaštelanskog zaljeva. Stoga je to zasigurno pogrešno shvaćen navod nepoznatog izvora u kojem se možda govorilo

³⁹ R. KATIČIĆ, 1995, 387-398; usp. u istoj knjizi: Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rodanina, 93 i d.

⁴⁰ R. KATIČIĆ, o. c.

⁴¹ Polibije je pisao o prvom ratovanju Rimljana s Delmatima.

⁴² Iz STJEPANA BIZANTINCA (s. *Boulinoi*, ed. Meineke, 182) doznajemo da za Artemidora ne postoje *Boulinoi* kao *ethnos*, već *Bouline polis*; moguće je da se na jadranske Neste odnosi i Artemidorov spomen plemena *Nestoi* i rijeke *Nestos* (STJEPAN BIZANTINAC, s. *Nestos*, ed. Meineke, 473).

⁴³ Prema ATENEJU, 9, 8, p. 369 CD (= FGtHist II A, 231, F 19), Posidonije je prikazao delmatsku zemlju, zacijelo u kontekstu opisa pohoda Cecilija Metela 118.-117. g. prije Krista. Usp. S. ČAČE, 1995.

⁴⁴ O Strabonovu postupku, S. ČAČE, o. c.

o udaljenosti od ušća Krke (južne liburnske granice) do Manijskog zaljeva, odnosno početka Ilirije (kraljevstva).⁴⁵

Ovdje nam je svakako važno Plinijevo *vel*: izraz upućuje na to da "drugi" ne spominju Diomedov rt. Razumljivo, Diomedov rt i Hilejski poluotok se načelno ne isključuju, budući da je rt na vrhu poluotoka. U nekim tumačenjima, kako se čini, nastoji se izjednačiti Plinijev *promunturium Diomedis* i *paeninsula Hyllis* (odn. *herronesos* označen kao hilejski u grčkim izvorima). Radi se međutim o dva posve različita pojma, pa ako bi se i našao koji primjer njihova izjednačavanja, još uvijek bismo takvim tumačenjem vršili nasilje nad tekstom. Plinije, doista, ne kaže da su Diomedov rt i Hilejski poluotok isto, već samo to da, po njemu, nakon Tarione i stare oblasti Tariota, a prije Tragurija, dolazi Diomedov rt, dok drugi vele da se tu nalazi Hilejski poluotok.

Plinije se izrazom *promunturium* služi ponekad i tako da se pravo značenje razabire tek iz poznavanja stvarnosti i iz pomnijeg čitanja konteksta. Tako će, primjerice, spomenuti *promunturium Bruttium* "Brutijski rt", misleći na krajnji južni rt Apeninskog poluotoka; kako je *Bruttium* ime za današnju oblast Kalabriju, reklo bi se da ovdje *promunturium* stoji za poluotok. No kontekst pokazuje da nije sasvim tako: ovdje Plinije opisuje oblik i opseg zapadnog dijela Sredozemlja te kaže za njegovu sjevernu obalu da se proteže od Kalpe (Gibraltar) do Brutijskog rta. Općenito, do toga da se rt zamijeni s poluotokom dolazi stoga što je opisima velikih zemljopisnih cjelina neprimjerena poraba imena oblasnog značaja. Kada pak Plinije imenuje rtove po božanstvima, onda se, koliko mogu prosuditi, uvijek doista radi o rtovima u najužem smislu riječi.⁴⁶ O načelnoj brizi za točnost izražavanja (zasluga pripada Plinijevu vrelu) govori izričaj *promunturium montis Gargani* "rt gore Gargana (tj. poluotoka Gargano)" (3, 103). Radi se o krajnjem rtu Gargana, gdje je danas gradić Vieste. Nema dvojbe da se i oko ovog rta štovalo neko božanstvo (*Venus Sosandra?*), jer su se u pećini na školju pred gradskom lukom našli zavjetni natpisi,⁴⁷ ali u antičkoj učenoj predaji njegovo ime nije zabilježeno.

No čini se da glavnina grčke zemljopisne predaje naprosto ne zna za Diomedov rt, ili ga ne drži vrijednim spomena. Vijest o štovanju Diomeda na rtu Ploča utoliko je zanimljivija. Ili je prvi bilježi nepoznati pisac kojeg koristi Plinijevo vrelo, Varonov spis, ili je pak za vijest zaslužan sam Varon koji je primorski Ilirik i sam osobno upoznao.⁴⁸

Naposljetku se možemo upitati je li uopće nužno tražiti ikakvu opreku između vijesti o Hilejskom poluotoku i one o Diomedovu rtu. Pođemo li od pretpostavke da je kerkirski skup predaja najkonzistentniji, ne možemo zanemariti činjenicu da je Diomed bio osobito štovan i na Kerkiri, kako svjedoči još Heraklid

⁴⁵ Budući da Manijskim zaljevom valja smatrati praktički morski prostor Neretvanskog kanala, radilo bi se o udaljenosti između ušća Krke i nekog mjesta na južnom dijelu Makarskog primorja. O definiranju manijskog zaljeva v. S. ČAČE, Manijski zaljev, Jadastini i Salona (u tisku).

⁴⁶ Npr. u Hispaniji: 3, 7: *promunturium Iunonis*; 3, 18: *promunturio quod Saturni vocatur*; u Africi: 3, 87: *promunturium Mercuri* (C. Bon na obali dan. Tunisa).

⁴⁷ A. RUSSI, 1989, 299-309.

⁴⁸ Izravno: VARON, *De re rustica*, 2, 10; iscrpnije o Varonovim ranim godinama: E. BADIAN, 1962, 58 i d., koji se založio za to da je Varon boravio u Iliriku još 84. god. prije Krista, dok se inače smatra da je tamo mogao boraviti kao kvestor pod G. Koskonijem 78. - 76. g. prije Krista.

Pontijski iz 4. st. pr Kr. (FHG 2, 220, fr. 27),⁴⁹ a potvrđuju i nešto mladi pisci, Lik Regijac i Timej (u sholiji uz Likofrona, *Alex.*, 615).⁵⁰ Pođemo li dakle o toga da Diomedovo ime obilježava u najstrožem smislu riječi rt Ploču, tim je prije utemeljena i pretpostavka da podrijetlo imenovanja valja tražiti u sklopu starijih, u ovom slučaju kerkirskih predaja.

Naglasio bih ovu okolnost stoga što se posebice u talijanskoj historiografiji posljednjih godina nastoji utvrditi čvršća povezanost predaja o Diomedu i politike Dionizija Starijeg u prvoj polovici 4. stoljeća. U okviru tih nastojanja nedavno je A. Mastrocinque upozorio na mogućnost da se i neke jadranske predaje protumače u ozračju žestokih suprotstavljanja koja su pratila ne samo Dionizijevo djelovanje za njegova života, nego i mnogo kasnije u djelima grčkih povjesničara.⁵¹ Dionizije je, kako je odavno prihvaćeno, prvi grčki politički vođa koji je sustavno gradio monarhički poredak zajedno s ekspanzivnom državom; to mu je priskrbilo brojne i utjecajne protivnike, počevši od Platonove Akademije, koji su osporavali sam koncept, ali je i Dionizije osobno i za života i posmrtno prikazivan u lošem svjetlu, čak i od onih koji sami nisu bili osvjedočeni protivnici monarhičke vlasti.

Jedna od najspornijih tema bio je odnos Donizijev spram barbara. Dok je on sam želio prikazati kako je njegova politika doista u interesu helenstva, neprijatelji su se naprezali dokazati suprotno, navodeći uvjerljive primjere njegovih krvavih obračuna s helenskim gradovima koji su mu se odupirali, kao i saveze s barbarima (Lukancima, Ilirima, a osobito s Galima). Hoteći prokazati Dionizijevu politiku kao bitno antihelensku, različiti su pisci, kako se smatra, kao štetne i protuhelenske proglašavali i Dionizijeve pothvate protiv nekih negrčkih gradova i naroda koji su njegovali predaje o podrijetlu od helenskih junaka. Mastrocinque je ovaj obrazac pokušao primijeniti i na Jadranu, zadržavši se osobito na navodima iz Pseudo Skimnove *Periegeze*, gdje je, kako je poznato, Hilejcima i Hilejskom poluotoku posvećena veća pozornost (*Perieg.*, 404-412). Ovdje su izrijeком kao izvori navedeni Timej i Eratosten; no svakako je važan Timej, za kojeg se zna da je napadao Dionizija, videći u njemu prethodnika svog suvremenika Agatokla, sirakuškog vlastodržca pred kojim se povjesnik morao ukloniti sa Sicilije. Mastrocinque smatra da upravo Timeju valja pripisati vijesti o Hilejcima koji su podrijetlom Heleni (Feačani) i da Dionizijevi ratnički pothvati u Dalmaciji prema tomu nisu drugo do li prikriveni napadaji na helenstvo. U istom duhu bi valjalo iščitati i hvalospjeve ilirskim kreposnim običajima i umjerenom uređenju vlasti u *Periegezi*, koje autor također pripisuje Timeju.

Unatoč zanimljivosti pristupa, mislim da uz pružena obrazloženja ovakva razmišljanja nisu prihvatljiva. Ponajprije, pohvale Ilirima samo neki komentatori drže da su preuzete iz Timeja,⁵² pa bi ovakvo tumačenje valjalo i prikladno objasniti i poduprijeti argumentima, utoliko prije što preko Diodora (*Bibl. hist.* 15, 13) znamo da su Iliri - upravo oni na jugoistoku o kojima i jest riječ u *Periegezi*! - bili saveznici Dionizijevi koji su nemilice opustošili Epir, izazvavši reakciju drugih Dionizijevih saveznika, Spartanaca.

⁴⁹ Prema R. KATIČIĆ, 1995, 380.

⁵⁰ TIMEJ: FGrHist III B, 617-618, F 53; LIK: *ibid.*, 665, F 3.

⁵¹ A. MASTROCINQUE, 1996.

⁵² Usp. Fr. GISINGER, RE III A, 1, Stuttgart 1927, s. *Skymnos*, 683 i d.

Ovdje nas međutim zanima upravo hilejska predaja. Po svemu što se može razabrati, osobito nakon Katičićeve prinosa, Hilejci se ne mogu nipošto uzeti kao *pars pro toto* za narode primorskog Ilirika. Njihovo mitsko rodoslovlje ne služi tomu da se istakne općenita bliskost Helena i istočnojadranskih domorodaca (kako bi se moglo zaključiti površnim čitanjem Pseudo Skimnove Periegeze) već upravo suprotno: da izrazi njihovu iznimnost u barbarskom okruženju. Ova predaja, kako svjedoči njezina cjelovitija verzija u Apolonija Rođanina, sadrži i izričito neprijateljstvo susjednih barbara: Hilo je poginuo boreći se s Mentorima (= Liburnima). Ta je pojedinost utoliko važnija što se neprijateljski odnos spram Liburna (ali, kako se čini, i jadranskih barbara uopće) javlja u drugim dvjema važnim predajama kerkirejskog kruga, one o osnutku Kerkire (S t r a b o n, 6, 2, 4) i o postanku Epidamna (A p j a n, *Bell. civ.* 2, 39).

S druge strane, kroz razmjerno brojne fragmente Timejeve naziremo određenu sustavnost: vidi se da povjesnik prilično dobro poznaje kerkirske predaje, običaje i povijest te da se hilejska predaja u to veoma dobro uklapa.⁵³ Mislim da bi svaka analiza Timejevih (i Timeju pripisanih) vijesti morala vrlo ozbiljno uzeti u obzir i ovaj vid stvari, pogotovo prije nego se pokuša nazrijeti u dijelu tih vijesti određene političke/idološke tendencije.

Tragurium

Plinije pak pored pojava koje su stvar prošlosti, bilježi i one koje su s njegova stajališta novije ili najnovije. Označivši Tragurij dvojako, po kamenu i po rimskim građanima, Plinije je, valjda slijedeći izvor, opet donio podatke koji ukazuju na detaljnije poznavanje prilika. Izraz *Tragurium civium Romanorum* tumači se kao odraz promjena koje su nastupile nakon Cezarove pobjede u građanskom ratu kada je mali grad, do 47. god. u zajedništvu s matičnom Isom, prepušten rimskim građanima. Iako oko toga nema načelnih razilaženja, sudbina Tragurija u desetljećima nakon sudbonosnog preokreta kao da se različito objašnjava. G. Alföldy smatra da je u Plinijevim spomenima Tragurija i Ise znakovit izostanak oznake *oppidum* (usp. *oppidum civium Romanorum* kod Plinija za Agidu i Parencij [3, 129]⁵⁴ te za južnoiliričke gradove Risinij, Akruvij, Butuu, Olcinij, Skodru i Lis [3, 144]): to bi trebalo značiti da su Isejci i Tragurijci stekli rimsko građansko pravo, ali da njihove općine nisu ostvarile autonomiju.⁵⁵ U novijem radu posvećenom Traguriju, Suić dijeli isto mišljenje, ali napominje kako je podatak o Traguriju kao naselju rimskih građana zabilježen u "provincijskoj

⁵³ FG rHist III B, 617 i d.: 566 F 53 (Diomed ubija zmaja na Kerkiri), F 79 (Kronova *aidoia* i nastanak otoka), F 80 (Hersikrat osnivač Kerkire), F 87 i 88 (Medejino svetište i ženidbeni običaji Kerkirana),

⁵⁴ Usp. nedavni prinos s cjelovitijim pregledom pitanja: A. STARAC 1995.

⁵⁵ G. ALFÖLDY, 1965, 105-106. U bilj. 73 (Kap. IV) Alföldy napominje da Ptolemejevo navođenje Tragurija kao grada (2, 16, 9) ukazuje na staro stanje, kada je Tragurij bio polis isejske zajednice. Mislim da je suviše tražiti u Ptolemejevim polisima ikakve potvrde pravnog položaja pojedinih naselja i da se ova "potvrda" može ispustiti iz razmatranja; barem u Dalmaciji, sva mjesta Ptolemej navodi kao poleis. Tragurij je inače u nekim geografskim djelima morao biti razmjerno važna točka što se vidi i u Plinijevu opisu srednjodalmatinskog otočja, gdje nizanje započinje upravo od njega (3, 152).

statistici", izvoru ranog 1. stoljeća iz kojeg je Plinije, kako je poznato, uzeo dio podataka.⁵⁶

Valja odmah naglasiti da Plinijev tekst ne opravdava Suićevo tumačenje. Oba kritična navoda (*Tragurium c. R.*; *Issa c. R.*) dolaze u kontekstu geografskog opisa. U popisu koji valja držati izvatkom ili parafrazom službenog teskta (Provizialstatistik) nalazimo Isejce *nominatim*, dok su Tragurijci ispušteni (*Nat. hist.* 3, 142). Ako bismo dosljedno tumačili ovaj dio Plinijeva teksta, to bi značilo da u oficijelnom izvoru nastalom u ranoj fazi provincije Dalmacije Isa opstoji kao posebna općina čiji nam status nije pobliže poznat, dok je Tragurij izgubio samoupravu, što se da razabrati iz jednog od natpisa (CIL III 8693). Prema tome nema dvojbe da oznake *civium Romanorum* pripadaju ranijem zemljopisnom izvoru, a najprirodnije bi bilo pretpostaviti da je riječ opet o Varonu.

Vjerujem da se pri današnjem stupnju spoznaja rasprava može svesti na nekoliko jasno uobličenihi postavki. Poznati događaji sredinom 1. st. prije Krista doveli su do toga da je Isa, zajedno s pridruženim zajednicama izgubila i formalno status rimskog saveznika. Možemo pretpostaviti da je time ujedno uklonjena zapreka doseljavanju rimskih građana, pored onih koji su se nedvojbeno već i ranije smjestili i u Isi i u pridruženim joj gradovima. Opisujući nastalo stanje, naš izvor po svoj prilici jednostavno bilježi nazočnost Rimljana u okolnostima kada odnosi još nisu dobili trajni pravni okvir. Uslijed nesređenih prilika u rimskoj državi svojevrsni provizorij je mogao opstati do Augusta kada je Tragurij priključen salonitanskoj koloniji, dok su Isa i Epetij možda za neko vrijeme dobili drukčiji status.⁵⁷ Plinijev izvor dakle bilježi stanje nastalo oko 45. god. prije Krista.

Sabravši sve činjenice i tumačenja, reklo bi se da je Plinijev izvor (ili izvori?) prikupio podatke koji ukazuju na prvu polovicu 1. st. prije Krista, ali bilježi i promjene do kojih je došlo nakon Cezarove pobjede u građanskom ratu. Ovakav sastav podataka naslućuje se u još najmanje jednom dijelu Plinijeve geografije; B. D. Shaw je, na tragu ranijih ideja L. Teutschha, vrlo uvjerljivo objasnio postanak nekih odlomaka opisa provincije Afrike upravo Plinijevim korištenjem vrela koje je zabilježilo stanje provincije zatečeno nakon Cezarove pobjede. I ovdje se javlja niz starijih općina za koje je navedeno da pripadaju rimskim građanima, a za neke se može posebice preko kasnijih natpisa dokazati da čak ni oznaka koju se inače drži nedvojbenom - *oppidum c. R.* - nipošto ne obilježava municijp.⁵⁸

Naposljetku bismo mogli zaključiti da podaci ovog Plinijevog odjeljka, ukoliko nisu očevidni umeci znatno kasnijeg postanja (Klaudijevo naseljavanje veterana u Sikulima), ukazuju na izvor nastao 40-ih godina prije Krista. Taj sklop sadrži obavijesti iz vremena nakon Cezarove pobjede u građanskom ratu, kao i neke podatke očevidno povezane sa starijom geografskom predajom (*paeninsula Hyllis*), ali je potka opisa "periplus" koji prikazuje stanje u prvoj polovici 1. st.

⁵⁶ M. SUIĆ, 1991.

⁵⁷ Usp. M. SUIĆ, 1958.; M. SUIĆ, 1966.; M. SUIĆ, 1975.; G. ALFÖLDY, 1965, 99 i d., 105 i d., 112 i d. Usp. još J. J. WILKES, 1969.; D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1988, 5-19. Pregled pitanja i novije spoznaje u N. CAMBI, 1991.

⁵⁸ B. D. SHAW, 1981.

prije Krista. To se čini i vremenski najprihvatljivijim okvirom za vijest o Diomedovu rtu.

Diomedov rt i Diomedov kult na Jadranu

Zahvaljujući prinosima R. Katičića, danas se može dobiti cjelovita slika izvornih vijesti o rasprostranjenosti Diomedova imena i kulta na Jadranu.⁵⁹ Uza sve nepoznanice, može se ipak zaključiti da je štovanje heroja Diomeda rašireno Jadranom tijekom ranih grčkih putovanja, a da je kasnije, pod sve jačim grčkim utjecajem, niz različitih kulturnih mjesta povezan s njime. Radi se o grčkom tumačenju domorodačkih predaja i kultova, ali je fascinacija helenstva bila tolika da valja računati i sa stvarnim prožimanjem domaćih i uvezenih vjerovanja i obreda. Prema vijestima iz grčke književnosti, Diomed se štovao posebno u Apuliji, kod "Ombrika" te kod Veneta.⁶⁰

Osobit vid Diomedova kulta predstavljaju ona mjesta koja su posebno važna s obzirom na plovidbu Jadranom.

Diomedov kult je rano potvrđen na Diomedovom otoku (ili otocima). Općenito se smatra da su to Tremiti, ali noviji nalazi prilično uvjerljivo pokazuju da je Diomedov otok zapravo Palagruža te da je ondje postojalo svetište, moguće i u rimsko doba.⁶¹ Palagruža je važna orijentacijska točka na ruti koja prati zapadnu stranu Jadrana držeći se udaljenosti oko 20 milja, kako i peljari preporučaju trgovačkim jedrenjacima.⁶² Palagruža ujedno pruža i sigurni zaklon od bure.

Diomedov kult je, nadalje, potvrđen u Ankonu, nekad važnom mjestu picenskih "Ombrika", potom grčkoj koloniji (od Dionizija Starijeg).⁶³ Ancona ima jedinu pravu luku na dugom potezu između Gargana i padanskih laguna, a uz to je, zajedno s obližnjim M. Conero, također i točka za orijentaciju u plovidbi.⁶⁴

Diomedovo se ime povezuje sa Spinom i Adrijom, dvjema lukama preko kojih se u 6. i osobito u 5. stoljeću odvija intenzivna razmjena Grka i Etruščana.⁶⁵

Najzanimljivije je ipak svetište na Timavu, na krajnjoj sjevernoj točki Jadrana. Gomilanjem naplavina krajolik je danas uvelike promijenjen u usporedbi na rimsko i predrimsko razdoblje, ali je vrlo izvjesno da je ovdje ova ponornica nekada snažno izbijala iz brdskih pristanaka i da je uz njezino mnogostruko ušće bila prirodna luka zaklonjena i otočićima prema pučini.⁶⁶ Prema Strabonu (5, 1, 9) se ovdje štiju Diomed te Hera i Artemida. Ima i sveti gaj, u kojem borave različite životinje, pa i zvjerad, ali jedna drugu ne diraju. Značenje ovog svetišta potvrđeno je i viješću da je tamo G. Sempronije Tuditan (*cos.* 129.) obilježio uspjeh svojih pohoda postavljanjem svoga kipa (Plinije, *Nat. hist.* 3, 129). Sačuvan je i dio

⁵⁹ R. KATIČIĆ, 1995, 333 i d. (Diomed na Jadranu).

⁶⁰ R. KATIČIĆ, 1995, (Diomed na Jadranu), posebno 376 i d.; također: R. KATIČIĆ, 1991, 321-327.

⁶¹ Usp. bilj. 14.

⁶² *Peljar po Jadranu*, 2, 1953, 47-48.

⁶³ Usp. novije nalaze i poglede: L. BACCHIELLI, 1985, 106-137.

⁶⁴ *Peljar po Jadranu*, 2, 1953, 164, 166-167.

⁶⁵ Najnoviji i iscrpni pregled stanja istraženosti Spine: F. BERTI, P. G. GUZZO (eds.), 1993; o Diomedu u Spini i Adriji v. novije priloge: D. BRIQUEL, 1987, 241-261; A. COPPOLA, 1988, 221-226.

⁶⁶ Vrlo precizan opis donosi A. DEGRASSI, 1962.

njegova natpisa u saturnijskim stihovima u kojima evocira svoje uspjehe.⁶⁷ Na drugom mjestu sam podsjetio na vijest koju također navodi Strabon (5, 1, 9), da se Timav smatrao "majkom mora": pripisivalo mu se da se kroz njegove obilne izvore obnavljaju mora.⁶⁸ Stoga se čini da je Tuditanov postupak znakovit: nakon što je rimskom nadzoru podvrgao i posljednji slobodni dio jadranske obale, japodsko i liburnsko primorje, Tuditan (kao i Akvilejci koji su od njegova pohoda crpli najveću korist) držao je više nego prikladnim pobjede obilježiti upravu na takvu mjestu.⁶⁹ Otočić pred ušćem bio je, barem u rimsko doba, poznat i po ljekovitim vrelima te je ondje izgrađen kupališni sklop.⁷⁰

Valja također upozoriti na još jednu važnu okolnost: Timav se nalazi u predjelu koji je zacijelo stoljećima bio granični pojas. S istoka do Timava seže područje Histra, dok su se dalje prema zapadu ranije morale nalaziti venetske zajednice, kasnije pak Gali.⁷¹

Ovaj kratki pregled podsjeća na već zapaženu povezanost Diomedova kulta s ključnim točkama duž jadranskih ruta. Razumljivo, stvar je detaljnog ispitivanja sa stajališta navigacije i arheologije da se ustanovi upućuju li odabrane točke na neke određene pravce. Ovdje bih samo istaknuo činjenicu da je i rt Ploča, u razdoblju kada se trgovački promet odvijao jedrenjacima, također bio jedna od važnih točaka u sustavu plovidbenih putova. Ako pak uzmemo kao mogućnost i to da grčka zemljopisna predaja doista nije zabilježila Diomedov rt, moglo bi biti da je do povezivanja rta s Diomedom došlo nešto kasnije negoli na drugim mjestima na Jadranu pa bi to bio primjer "sekundarnog" širenja Diomedova kulta.

Diomedov rt kao točka i kao postaja na istočnojadranskoj ruti

Premda se čini da je Lučić ponešto pretjerao ističući opasnosti koje vrebaju oko rta, nema dvojbe oko toga da je okolni morski prostor uistinu opasan za plovidbu sporih teretnih jedrenjaka. Ovi brodovi su zbog jednostavnog jedrilja bili znatno ovisniji o smjeru vjetera nego jedrenjaci, koji su se pojavili osobito od konca srednjeg vijeka (zbog sporosti moralo su voditi računa i o strujama). Napokon su bili i veoma osjetljivi na nepogode, pa se nastojalo ploviti onim pravcima koji su uvijek bili na dohvat sigurnih sidrišta ili pristaništa.

Osobitost je mora oko rta Ploča u tome što se ovdje prekidaju lanci otoka koji se nižu duž sjevernog i duž srednjeg dijela dalmatinske obale: područje obale oko rta Ploča, od visine otoka Zlarina kod Šibenika pa sve do Drvenika na južnoj

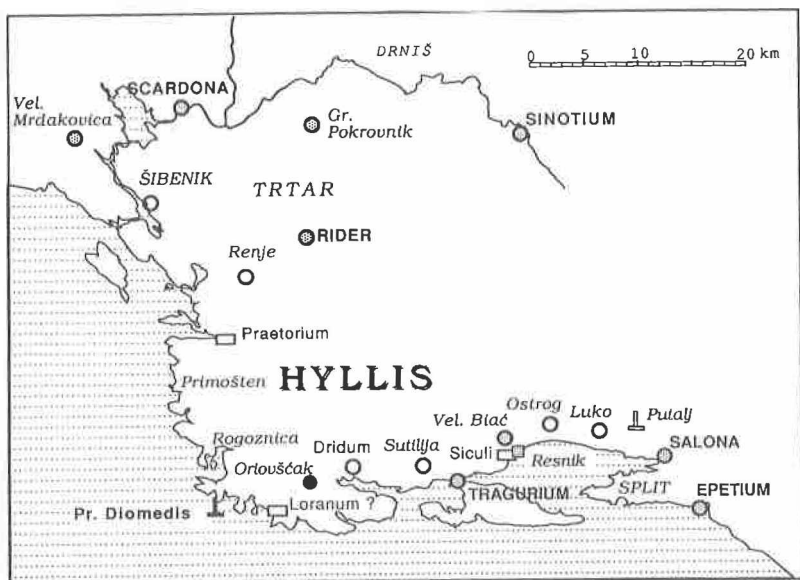
⁶⁷ Od novijih radova pitanja u vezi s Tuditanom i njegovim natpisom obrađuje (s pregledom ranijih prinosa) M. GWYN MORGAN, 1973.; u vezi s Plinijevim izvorima v. KLOTZ, 1906, 122, i D. DETLEFSEN, 1909, 39, 97 i d. te pregledno M. GWYN MORGAN, 1973, 37 (i bilj. 49), 39.

⁶⁸ S. ČAČE, 1991, 62; prema SERVIJU, *ad Aen.* 1, 246, Varon je pisao da okolni živalj naziva Timav morcin (*hunc fluvium .. mare nominari*): usp. R. KATIČIĆ, 1995, 328.

⁶⁹ U vezi s Tuditanovim pohodom, pored M. GWYN MORGAN, 1973., dopunjujući i uz neke drukčije poglede: S. ČAČE, 1991., 55-76.

⁷⁰ U vezi s izvorima natpisno potvrđeni i kult *Spes Augusta*. V. kod A. DEGRASSI, 1962. Spomen izvora: PLINIJE, *Nat. hist.* 2, 229 i 3, 151.

⁷¹ Bitni podaci s iscrpnim pregledom promjena do rimsko-histarskog rata 178. g. prije Krista v. u A. DEGRASSI, 1954, 16-18.

●	važna/središnja naselja 3. - 1. st. pr. Kr.	□	naselja/postaje rimskog doba
●	important/central settlements 3rd to 1st cent. BC	□	settlements/stations of the Roman period
●	} naselja u 3. - 1. st. pr. Kr.	⌚	svetište 3.-1. st. pr. Kr.
●		settlements 3rd to 1st cent. BC	⌚
■	ostala	⌚	moгуće svetište
○	ostala gradinska naselja	⌚	supposed cult place
○	other hillfort settlements		

Sl. 2. (Fig. 2)

strani zapravo je jedini dio obale sjeverno od Dubrovnika pred kojim je otvorena pučina. Na ovom dijelu istočnog Jadrana inače znaju nastati doista osobite vremenske prilike na koje je, na svoj način, upozorio još Lučić, a u novije doba pobliže objasnio M. Kozličić. Uslijed nastajanja odjelitih sustava, anticiklonalnog na sjevernom i ciklonalnog na južnom dijelu Jadrana, pred rtom Ploča zna zavladati potpuno zatišje, dok sjevernije i južnije bjesni nevrijeme.⁷² Time postaje jasnije zašto se u svijetu pomoraca ovaj predio smatrao kritičnim.

No nije riječ samo o opasnostima već i o tome da se često događalo da brodovi ovamo pristignu koristeći povoljan vjetar i dobro more, a onda bi ih upravo ovdje zatekla nepovoljna promjena vremena. Premda su na Jadranu promjena nerijetko povezane s olujnim nepogodama, za teretnjake je već i okretanje vjetra u nepovoljan smjer dovoljno da ih zaustavi u najbližem sidrištu i natjera da čekaju daljnju promjenu.

Time ipak nije rečeno sve što bi trebalo kazati o mogućoj ulozi predjela u ranoj (predrimskoj) antici, kao što, uostalom, doista nije razborito donositi povijesne zaključke samo na temelju prirodnih i tehničkih vidova stvari o kojoj se

⁷² M. KOZLIČIĆ, 1995, 155 i d. i posebno bilj. 378. O povezivanju Timava s Antenorum: L. BRACCESI, 1984.; R. KATIČIĆ, 1995, 327-330.

raspravlja. Dobro je poznato da je ovaj dio srednje Dalmacije tijekom više stoljeća bio neka vrsta graničnog pojasa između dviju širih oblasti, međusobno različitih s obzirom na unutrašnji razvitak, etnički sastav, povezanost s prekomorjem.

Jadransko primorje od Otranta pa sve do našeg predjela još je u starijoj prapovijesti na poseban način povezano s jugoistočnim susjedstvom, a napose s grčkim prostorom. Od vremena kada počinje jačati grčki utjecaj na Jadranu, čini se da je i srednja Dalmacija bila izravnije uključena u promet s Grcima nego li sjevernija Liburnija. Grci su ostvarili čvršće veze sa srednjodalmatinskom obalom i otočjem, da bi potom ovdje nastale i grčke nascobine - na Korčuli vjerojatno već u 6., a na Visu i Hvaru u 4. st. prije Krista.⁷³ Grčki import stariji od 4. st. prije Krista u području bližem rtu Ploči poznat je iz starijeg sloja Trogira⁷⁴ te s nekih okolnih gradinskih nascobina (građa nije objavljena).⁷⁵

Upravo Plinijev navod, povezujući Diomedov rt s Hilejskim poluotokom upozorava na značenje predaje o Hilejcima koja je na razne načine zabilježena u grčkoj književnosti. Bez obzira na to krije li se ovdje i trag nekog pokušaja kolonizacije, ostaje kao čvrsta činjenica zapažanje da se kod Kerkirana utvrdila predaja o "dobrim" barbarima na srednjem dijelu istočnojadranske obale. Objašnjavajući da su Hilejci podrijetlom zapravo Fcačani, dakle na osobit način ipak Heleni, Kerkirani su ih putem mitske predaje pridružili svojem etničkom rodoslovlju i odvojili od okolnih barbara. Štoviše, spominjući sukob s Mentorima u kojem je poginuo osnivač Hilo, kerkirska predaja ističe tu razliku i naglašava neprijateljstvo sjevernijih barbara, po svoj prilici mentorskim imenom zakrivenih Liburna.⁷⁶

Kerkirska predaja se mora datirati u vrijeme kada je Kerkira sama susjedelovala u velikoj jadranskoj trgovini i nastojala osigurati vlastiti eksploatacijski prostor duž istočnog Jadrana. Okvirno se to razdoblje može datirati između ranog 6. i konca 5. stoljeća. Prvi datum određuje definitivno oslobođanje Kerkire korintskih intervencija i dominacije, dok je drugi određen krizom Kerkire tijekom Peloponeskog rata i udaraca od kojih se polis više nikada nije uspio sasvim oporaviti.⁷⁷

Ukratko, "kerkirsko razdoblje" neposredno prethodi sirakuškoj premoći u prvoj polovici 4. stoljeća. Predaja o Hilejcima je, kako se čini, ušla u grčku književnost ponajviše zahvaljujući Timeju u prvoj polovici 3. st. prije Krista, ali se ipak radi o bitno starijem fenomenu.⁷⁸ Izvjesno je dakle da je Hilejski poluotok bio najsjevernije područje istočnog Jadrana s kojim su Grci održavali redovite i prijateljske veze. Time nipošto ne tvrdim da su odnosi s Liburnima bili uvijek i

⁷³ M. NIKOLANCI, 1966, 89-118; M. NIKOLANCI, 1976, 273-286; M. NIKOLANCI, 1989, 63-80; B. KIRIGIN, 1990, 291-321.

⁷⁴ N. PETRIĆ, 1992.

⁷⁵ Vjerojatno ovom razdoblju pripada nešto keramike grčke izrade s Velikog Blaća (manji dio u Zavičajnom muzeju Kaštela u Kaštel Novom); poznati su mi također nalazi s gradine Sutilija iz G. Segeta (usmeno priopćenje kolege B. Kirigina te I. Svilana iz Resnika); na gradini Ornjovčak zapadno od Marine pronađena je keramika s fimisom koja bi mogla pripadati i predhelenističkom dobu (usmeno priopćenje kolege Tončija Burića, v. kustosa Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu).

⁷⁶ APOLONIJE RODANIN, *Argonaut*, 4, 550-551; v. u R. KATIČIĆ, 1995, 92 i d.

⁷⁷ Pregleduo L. BRACCESI, 1971, 91 i d.

⁷⁸ R. KATIČIĆ, 1995, 91 i d.; Heraklov sin Hilo na Jadranu: 387-398.

samo neprijateljski, no zamjetno je da su Liburni načelno obilježeni kao neprijatelji, pa se može pretpostaviti da se sve što se nalazi dalje na sjeverozapadu od Hilejaca smatralo prostorom rizika, područjem u koje se zalazi oprezno i prema prilikama.

Od početka 4. st. prije Krista, nakon osnivanja grčkih naseobina na Visu i na Hvaru, uloga Hilejskog poluotoka kao pograničnog predjela morala se samo pojačavati, a ujedno postajati i složenijom. Postupno ubrzanje preobrazbe domorodačkih društava uključuje i njihovo sve veće otvaranje razmjeni s prekomorjem, s helenskim i heleniziranim svijetom. Kada nam izvori počinjju pružati više obavijesti o prilikama, a to je uglavnom razdoblje od posljednje trećine 3. stoljeća kada se uspinje ilirska država, srednja Dalmacija se javlja kao poprište veoma složenih sukoba u koje su umiješani Isejci, Farani, ilirski vladari i dinasti, Delmati te, dakako, i Rimljani.

Ovdje bi bilo suvišno izlagati poznati splet događaja do konačnog rimskog osvajanja.⁷⁹ Želio bih samo istaknuti da se valja pričuvati od pretjerana uzdanja u podatke o poglavito ratnim zbivanjima, o kojima naši izvori jedino i govore. Premda je sigurno da su ratni sukobi i pljačkaški pritisci bili razmjerno česti, čini se da su stvari zadobile tragične dimenzije ponajviše u završnom stadiju ovog razdoblja, u drugoj polovici 1. st. prije Krista. Kriza i građanski ratovi u rimskoj državi uključuju i žestoku borbu Delmata za neovisnost. Ti sukobi su trajni i razorni te će se nakon pacifikacije 9. godine zapravo ocrtati bitno promijenjeno stanje: u grčke naseobine prodrli su rimski građani, u Saloni je osnovana kolonija, mnoga znatnija domorodačka središta su doslovce uništena.⁸⁰

Ono što osobito dobro pokazuje arheologija jest da, bez obzira na rastuće političke i vojne sukobe, u helenističko doba nezadrživo napreduje trgovina, za njom i obrt, da se širi uporaba novca, da vjerovanja, znanja i vještine, običaji i standardi helenističkog svijeta prodiru u pore starosjedilačkog društva. Za Hilejski poluotok je posebno važno to da ovakav razvoj bilježi i Liburnija. Liburnski Jader je moćna zajednica s vlastitim brodovljem, prostranim teritorijem, razgranatim trgovačkim vezama koje uključuju i sve jače povezivanje s helenističkim svijetom. O opsegu, ali i o uspješnosti razmjene dobara najrječitije svjedoči širenje srebrnog nakita u Liburniji u kasnom razdoblju. Kada bude obavljena cjelovita analiza obilnih nalaza uvezene keramike ovog razdoblja, moći će se određenije govoriti o ovim vezama. Za sada je sigurno da se napose u 2. stoljeću u Liburniji prihvaća helenistička reljefna keramika za koju se sada zna da se izrađivala i u domorodačkoj sredini koja je osigurala uvjete za dolazak obrtnika.⁸¹

U ovom ozračju može se razabrati i potpunije značenje predjela oko rta Ploča. On je i nadalje u nekoj vrsti pograničja, ali to više nije prostor sukobljavanja već mjesto intenzivnog prometovanja.

Konfiguracija obale, kako se vidi, nameće zaključak da rt Ploča nije tek usputno mjesto zaustavljanja u plovidbi duž istočne strane Jadrana. Neposredno uz

⁷⁹ Premda u mnogim vidovima zastarjelo, još je korisno djelo G. ZIPPEL, 1877.; za naše područje usp. M. ZANINOVIĆ, 1966, 27-92; J. J. WILKES, 1969, 13-77; dobar pregled problema i literature donosi M. ŠAŠEL KOS, 1986.

⁸⁰ U obalnom pojasu posebno značenje ima kraj velikog domorodačkog naselja na Vel. Biaću.

⁸¹ Z. BRUSIĆ, 1977.; ISTI, 1988, 19-63; ISTI, 1990.

rt ne može se pristajati, a nije se moglo niti u antici. Štoviše, dvije najbliže uvale, Stivančica na sjeverozapadnoj i Borovica i Kanica na istoku, nisu idealna sidrišta jer su otvorena valovima s pučine.⁸² Sigurnija su sidrišta zapravo Stari Trogir na jugu i, osobito, Rogoznica na sjeveru. Radi se o razmjerno bliskim mjestima, ali i tih 2 do 5 km udaljenosti (prilazeći rtu kopnom) ima veliko značenje. Pokazuje se naime da su brodovi boravili u zaklonjenim sidrištima, dok su njihovi vlasnici odnosno kapetani odlazili prinijeti žrtvu na sanom rtu.

Nameće se misao da je svetište na rtu zapravo jamčilo sigurnost na čitavom području naokolo. Božanstvo koje su Grci nazvali Diomedom čuvalo je mir na okolnom moru i kopnu, kako onima koji su dolazili iz pobožnosti, tako i onima koji su se ondje zatekli tražeći zaklona od nevremena ili čekajući promjenu vjetra. Zacijelo nije slučajno što prikupljeni nalazi pokazuju da je svetište osobito posjećivano u odmaklom helenističkom razdoblju. Daljnja će istraživanja pokazati može li se barem okvirno procijeniti razina posjećenosti. Činjenica da je u zatečenim uvjetima, krajnje nepovoljnim, ipak utvrđena prava naslaga keramičkih ulomaka koji odreda potječu od malih posuda koje su se i rabile u kuću, zacijelo ukazuje na veoma gust promet.

Kako se za sada čini, Diomedu se pripisalo neko drevno kultno mjesto koje je u helenističko doba steklo osobitu važnost. Valja na koncu spomenuti da se ono što se već po raširenosti Diomedova kulta logično zaključuje - da je riječ o božanstvu koje štiti (i) pomorce - može i potanje odrediti, barem na razini radne pretpostavke. Ako je naime Diomedov kult jamčio sigurnost čitavog omanjeg područja, bilo bi to u punom suglasju sa Strabonovim pripovijedanjem o čudesnim gajevima kod Veneta (5, 1, 8):

"Saznaje se da je prihvaćen običaj da se kod Veneta iskazuju neke časti Diomedu: i prinosi mu se kao žrtva bijeli konj i pokazuju dva gaja, jedan Here Argejke, drugi Artemide Etoljanke. Tomu su, kako je prirodno, dođali još neke pripovijesti: da se u tim gajevima zvijeri vladaju pitomo i da se jeleni kreću u istom stadu s vukovima i da mirno podnose kad im ljudi pristupaju i kad ih glade, a ako ih gone psi, kad pribjegnju onamo, da ih ne gone više."⁸³

Kako je Katičić obrazložio, različite predaje o Diomedu i njegovim precima pokazuju prilično jasne naznake veoma starih mitova u kojima je Diomed izvorno bio jedno od božanstava plodnosti.⁸⁴ U grčkim vjerovanjima i lik junaka je zadržao neka od svojstava iz starine, pa se i time može objasniti širenje njegova štovanja daleko na zapadu, a napose na Jadranu. U svakom slučaju je taj mitski junak, koji je po klasičnoj predaji postao božanstvo, mogao poslužiti Grcima da "posvoje" slične domorodačke kultove.

Za ovu prigodu će biti dovoljno još jednom istaknuti samu okolnost da je na središnjem dijelu istočnojadranske obale, barem u helenističko doba, postojalo Diomedovo svetište, i to upravo na onom mjestu gdje je već bilo zaklonište od prirodnih sila: svetište je, kako se čini, štutilo i od katkada većih opasnosti koje su u onom nemirnom vremenu prijetile od ljudske sile. Time se još jednom pokazuje da

⁸² Usp. bilj. 7 i 8.

⁸³ Prijevod R. KATIČIĆ, Diomed na Jadranu, IM, 378.

⁸⁴ R. KATIČIĆ, 1991, 321-327.

je predrimski razvitak na našem primorju iznimno bogat i složen. Daljnja će istraživanja pokazati potpunije njegova postignuća.

Ovom prilikom nije moguće ni opravdano ulaziti u šira razmatranja o vidovima kontinuiteta rta Ploče kao "svetog mjesta" - imajući u vidu nalaz kasnoantičkog novca i srednjovjekovnu trogirsku predaju. Valja pričekati potpunije obavijesti o naseljenosti i korištenju šireg okolnog područja tijekom prapovijesti i ranih povijesnih razdoblja, s obzirom na to da su arheološka istraživanja ovog pojasa zapravo još uvijek na početnom stupnju.

LITERATURA:

- ALFÖLDY, G., 1965. - *Bevölkerung und Gesellschaft der Römischen Provinz Dalmatien*, Budapest.
- BABIĆ, I., 1972. - Tri srednjovjekovne crkvice između Šibenika i Trogira, *PPUD*, 19, 74-76.
- BABIĆ, I., 1996. - Dva međašna natpisa namjesnika Publija Kornelija Dolabele iz trogirskog Zagore, *ARR*, 12, 1996, 57-70.
- BACCHIELLI, L., 1985. - Domus Veneris quam Dorica sustinet Ancon, *ArchClass*, 37, 106-137.
- BADIAN, E., 1962. - Waiting for Sulla, *JRS*, 52, 58 i d.
- BERTI, F. - GUZZO, P. G., 1993. - *Spina. Storia di una città tra Greci ed Etruschi*, Ferrara.
- BRACCESI, L., 1971. - *Grecità adriatica; un capitolo della colonizzazione greca Occidente*, Bologna.
- BRACCESI, L., 1984. - La leggenda di Antenore: un mito greco di area veneto-illirica, *Il crinale d'Europa*, Roma, 19-24.
- BRIQUEL, D., 1987. - Spina condita a Diomede, *La Parola del Passato*, 235, Roma, 241-261.
- BRUSIĆ, Z., 1977. - The importation of Greek and Roman relief pottery into the territory of southern Liburnia, *Rei Cretariae Romanae Fautores, Acta*, 17-18.
- BRUSIĆ, Z., 1979. - Pokrovnik, Drniš - naselje impresso i danilske faze neolitika, *AP*, 21, 19-20.
- BRUSIĆ, Z., 1988. - Helenistička reljefna keramika u Liburniji, *Diadora*, 10, 19-63.
- BRUSIĆ, Z., 1990. - Resnik kod Kaštel Novog. Helenističko pristanište, *AP*, 29.
- CAMBI, N., 1991. - Antička Salona. Uvod, *Antička Salona*, Split, 7-36.
- COPPOLA, A., 1989. - Siracusa e il Diomede Adriatico, *Prometheus*, 14,3, 221-226.
- ČAČE, S., 1989. - Pogranične zajednice i jugoistočna granica Liburnije u kasno predrimsko i u rimsko doba, *Diadora*, 11, 59-91.
- ČAČE, S., 1991. - Rim, Liburnija i istočni Jadran u 2. st. pr. n. e., *Diadora*, 13, 55-76.
- ČAČE, S., 1995. - Dalmatica Straboniana (Strabon, *Geogr.* 7, 5, 5), *Diadora*, 16-17, 101-134.
- DEGRASSI, A., 1954. - *Il confine nordorientale dell' Italia romana*, Diss. Bernenses, 1, 6, Bern.
- DEGRASSI, A., 1962. - Lacus Timavi, *Scritti vari di Antichità, 2. Scritti di antichità veneto-istriane*, Roma, 709-722.
- DUJMOVIĆ, F., 1953. - Arheološko rekognosciranje južno od Šibenika, *VAHD*, 55, 241-244.

- FORENBAHER, S. et alii, 1994. - Hvar - Vis - Palagruža 1992-1993. A preliminary report of the Adriatic Island project (*Contact, Commerce and Colonisation 6000 BC - 600 AD*), *VAHD*, 86, 13-52.
- GRILLI, A., 1976. - Livio e i Romani in Istria nel 178 av. Cr., *RendStLom*, 110.
- GUNJAČA, Z., 1976. - O kontinuitetu naseljavanja na području Šibenika i najuže okolice, *Šibenik, spomen zbornik o 900. obljetnici*, Šibenik, 29-58.
- GUNJAČA, Z., 1986. - Kasnoantička fortifikacijska arhitektura na istočnojadranskom priobalju i otocima, *MatSADJ*, 22, 124-136.
- GWYN MORGAN, M., 1973. - The Roman Use of Stades and the Elogium of C. Sempronius Tuditanus (cos. 129 B.C.), *Philologus*, 117, 29-47.
- IVANIŠEVIĆ, M., 1972. - Život svetoga Ivana Trogirskoga, *ČR*, 2, 141-165.
- KATIČIĆ, R., 1991. - Die älteste mytische schicht der Diomedes-Sage, *Zbornik radova posvećen akademiku Alojzu Bencu*, Sarajevo, 321-327.
- KATIČIĆ, R., 1995. - *Illyricum mythologicum*, Zagreb.
- KATIĆ, M., 1994. - Utvrda Drid, *PPUD*, 34, 5-19.
- KATIĆ, M., 1995. - Ubikacija putne postaje Loranum i trasa rimske ceste Tragurio - Lorano - Ad Pretorium, *Diadora*, 16-17, 309-324.
- KIRIGIN, B., 1990. - The Greeks in Central Dalmatia, *Greek Colonists and Native Populations*. Proceedings of the First Australian Congress of Classical Archaeology in honour of Em. Prof. A. D. Trendall. Ed. J.-P. Descoeudres, Sydney, 291-321.
- KIRIGIN B., 1996 - Arheološka baština Palagruže, *Zbornik Palagruža - Jadranski dragulj*, Radovi sa simpozija u Splitu 28-30. 6. 1995, Split - Kaštela, 19-25.
- KRNČEVIĆ, K. - KRNČEVIĆ, Ž., 1994. - *Bibliografija arheoloških radova šibenskog područja*, Šibenik.
- KOZLIČIĆ, M., 1990. - *Historijska geografija istočnog Jadrana*, Split.
- LUČIĆ, I., 1986. - *O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske*, Zagreb.
- MARIENI, G., 1830. - *Portolano del mare adriatico*, Istituto Geografico Militare dell'I. R. Stato Maggiore Generale, Milano.
- MASTROCINQUE, A., 1996. - Greci e Illiri al tempo di Dionisio di Siracusa, A. Aloni, L. de Finis (ur.), Dall'Indo a Thule: i Greci, i Romani, gli indigeni, *Labirinti*, 24, 353-362.
- MAYER, A., 1957., 1959. - *Die Sprache der alten Illyrier I-II*, Wien.
- MENĐUŠIĆ, M., 1985. - Rekognosciranje šibenskog područja, *Obavijesti*, 17,1, 17-19.
- MENĐUŠIĆ, M., 1989. - Općina Šibenik - rekognosciranje gradinskih naselja, *AP*, 28, (1987.), 210-212.
- MENĐUŠIĆ, M., 1990. - Općina Šibenik - rekognosciranje gradinskih naselja, *AP*, 29, (1988.), 242-244.
- MIGOTTI, B., 1990. - *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*. Disertacija, Zagreb.
- MILETIĆ, Ž., 1993. - Rimske ceste između Jadera, Burnuma i Salone, *RFFZd*, 32(19), 117-150.
- MÜLLER, C., 1855. - *Geographi Graeci minores*, 1, Paris.
- MÜLLER, C., 1882. - *Geographi Graeci minores*, 2, Paris.
- NAUTIČKI vodič Jadrana, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1995.
- NIKOLANCI, M., 1966. - Arhajski import u Dalmaciji, *VAHD*, 68, 89-118.
- NIKOLANCI, M., 1976. - Maloazijski import u istočnom Jadranu, *Jadranska obala u prethistoriji*, Zagreb, 273-286.

- NIKOLANCI, M., 1989. - Iris Illyrica, *VAHD*, 82, 63-80.
- PAPAZOGLU, F., 1969. - *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo.
- PELJAR po Jadranu, 2. dio. Zapadna obala, Split, 1953.
- PETRIĆ, N., 1992. - Prapovijest Trogira, *Diadora*, 14, 23-40.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D., 1988. - Antički Grci na našem Jadranu i neka pitanja naseljavanja priobalja Manijskog zaljeva, *Adrias*, 2, 5-19.
- RUSSI, A., 1989. - La grotta con iscrizioni sull'isoletto del faro di Vieste (Foggia) - nota preliminare, *MiscGR*, 299-309.
- SANDERS, L. J., 1987. - *Dionysius of Syracuse and Greek Tyranny*, London - New York - Sydney.
- SANDERS, L. J., 1981. - Diodorus Siculus and Dionysius I of Syracuse, *Historia*, 30,4, 394-411.
- SHAW, B. D., 1981. - The Elder Pliny's African Geography, *Historia*, 30,4.
- SKOK, P., 1950. - *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, 1-2, Zagreb.
- STARAC, A., 1995. - Pitanje istočne granice Cisalpinske Galije i odnos općina Tergeste i Egida, *HA*, 24-25, 5-35.
- STEINDORF, L., 1988. - Die Vita beati Iohannis Traguriensis als Quelle zur Geschichte der dalmatinischen Stadt Trogir im 12. Jahrhundert, *SForsch*, 47, 17-36.
- STOŠIĆ, K., 1941. - *Sela šibenskog kotara*, Šibenik.
- STROHEKER, K. F., 1958. - *Dionysius I. Gestalt und Geschichte es Tyrannen von Syrakus*, Wiesbaden.
- SUIĆ, M., 1955. - Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplusu, *RJAZU*, 306, 121-185.
- SUIĆ, M., 1973. - Marginalije uz issejsko poslanstvo Cezaru, *VAHD*, 68, 181-194.
- SUIĆ, M., 1975. - Derniers resultats des recherches sur la constitution municipale de Salone antique, *DispSal*, 1, 31-37.
- SUIĆ, M., 1991. - Tragurium marmore notum, *Zbornik radova posvećen akademiku Alojzu Bencu*, 285-295.
- SYME, R., 1940. - Roman Senators from Dalmatia, *Serta Hoffilleriana = VHAD*, 18-21, Zagreb, 225-232.
- ŠAŠEL KOS, M., 1986. - *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu - A Historical Outline of the Region between Aquileia, the Adriatic, and Sirmium in Cassius Dio and Herodian*, Ljubljana.
- TOMOVIĆ, G., 1979. - Jugoslovenske zemlje na srednjovekovnim pomorskim kartama, G. A. Škrivanić (ur.), *Monumenta cartographica Jugoslaviae*, 2. Srednjovekovne karte, Beograd, 35-64.
- WILKES, J.J., 1969. - *Dalmatia*, London.
- ZANINOVIĆ, J., 1992. - Grebaštica - samostan sv. Luce, *Obavijesti*, 24,3, 56-57.
- ZANINOVIĆ, M., 1966. - Ilirsko pleme Delmati, I dio, Politička povijest i teritorijalna rasprostranjenost, *GCB*, 4, 27-92.
- ZANINOVIĆ, M., 1978. - Gradina u Danilu i Tor nad Jelsom. Dva gradinska naselja u srednjoj Dalmaciji, *MatSADJ*, 15, 17-29.
- ZIPPEL, G., 1877. - *Die Römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*, Leipzig.
- ZORIĆ, M., 1995. - Zaštitni radovi na crkvi Sv. Ivana trogirskog, *Obavijesti*, 27,2, 37-39.

Slobodan Čače: PROMUNTURIUM DIOMEDIS (PLIN. NAT. HIST. 3, 141)

S u m m a r y

Recent findings of traces of Pre-Roman sanctuary at Cape Ploča (Planka) south of Rogoznica confirm the hypothesis that this important point along the maritime way of Eastern Adriatic represented the cult place of a wider significance. For the moment the findings reflect the 2nd and the 3rd century B.C. Cape Ploča is situated in the vicinity of ports which offered safety to the ships along the most dangerous Eastern Adriatic sailing route.

Although the future archaeological investigations may bring more precise details we can start comparing Pliny's news in his texts, the unique ancient source, which mentions the name of the Cape. (*Nat. hist.* 3, 141: *promunturium Diomedis vel, ut alii, peninsula Hyllis circuitu C.*).

Author tries to state that Elder Pliny's data belong to Varro's description of Eastern Adriatic. *Vel ut alii peninsula Hyllis* is a very important remark which clearly indicates that beside Pliny's there are other sources such as Hellenistic geographic heritage (Timaeus and Eratosthenes' writing about Hyllis peninsula: Pseudo Scymnus, *Perieg.*, 405-412). This can be used as an argument that Pliny's source (Varro) actually describes the situation not only autonomously but after the detailed (personal?) insight, precisely in the first half of the 1st cent B.C. Author analyses also the other assertions of the same Pliny's paragraph (esp. *Tarionā Tariotae*, and *Tragurium*).

Finally author mentions recent knowledge considering the spreading of Diomedes cult at Adriatic area, and the linking of the cult to the important sailing routes points. The special stress is given to the complexity of Diomedes cult where unknown local cults interfere with Greek myth, and to analogy with Timaeus which serves primarily to frame the hypothesis about Cape Ploča as the holly place for the purpose of safety in all nearby ports (Stari Trogir, Rogoznica and others).